

Китайският и българският вариант

Китай е голям. Китай е друг. Китай е Китай. Само на картата може със сигурност да се обхване, друг начин няма. Вече три години, откакто се завърнах оттам, но нито пространствената, нито временната дистанция помагат да фокусирам Китай - опитам ли се да го "вкусам с ума си" (метафора на Алън Уотс), все се разпада в противоречиви, разбираеми и неразбираеми, а в същото време много сетивни гледки: истински азиатски калейдоскоп. Целостта на китайската култура изобщо не може да се постигне описателно, както ме убедиха всички пътеписни опити досега да го направят. Тя не е застинала картина (подобно на японската), а движение и промяна на непроменимото. Ето, че вече заговорих в парадокси, но това е езикът на китайската култура. Уверих се още, че темата, която ме занимава, е непосилно да бъде разработена в кратък обем, но ще се опитам да не я лиша поне от примерите.

Природа и култура

Не са ми съвсем ясни механизмите на рушенето и създаването, на помненето и забравянето в една култура, но нека започна от по-добре познатата.

Българският поглед е свикнал да гледа руини. В думата "руини" ние, българите, внасяме нещо сладко българско и родно. Обикновено това са каменни остатъци, доказателство за съществуващи твърдини, но някак твърде мъгляви и миражни, като от тях днес виждаме само част от стени и основи - сякаш оставени на фантазията да ги досъздава и да си ги представи в някогашната им цялост.

Как да забравя разочарованието си, когато видях за пръв път Великата китайска стена - тъй цялостна, сякаш току-що построена, ометена, няма едно камъче за спомен да си вземеш (но се намират търговци, които ти предлагат да си купиш). Къде са руините, къде е автентичността? Вървиш и стигааш до едни запречени гъски - дотук е реставрирана стената, не може да се продължи. Добре, че пазачите там са пазители на стената (а не на руините), разбират от западно любопитство - пускат желаещите да се насладят и на руини. Три пъти от различни подстъпи ходих до Великата китайска стена, докато не намерих гърбета да растат върху нея, и си казах - тя е. Сигурна съм, че нито един китайски крак няма да стъпи на тази част - няма да му е естествено, няма да му е смислено.

Руините патинират културното пространство, да, там сигурно е съществувала стара култура, но и го "подивяват" - разрушената култура е намек за вторично избуяла природа, за немилостиво надмогнатото човешко дело. Тук си спомням миниатюрата на Пенчо Славейков "Богоугодник сред гората"¹ - подобно противопоставяне на природа и култура, в полза на естеството, много по-богоугодно от всичките човешки съзидателни опити да бъде постигнат Бога: срещу мъртвия поглед на порутената чешма е противопоставено веселото витално клокочене на извора. Представям си това стихотворение в китайски вариант. В действителността никои китаец не би оставил чешмата да се порути, всъщност не би и изградил чешма, и камъчетата, които ще оглажда изворът, ще бъдат подредени едно по едно, а може и от нефрит да бъдат. Един традиционен китайски поет би следвал примерно "предписанието" на Дай Шу'Аун от VIII в.: "Природата в поезията трябва да е ... с неясни очертания като свършения нефрит, да можеш да я наблюдаваш отдалеч, но да не можеш да я сложиш пред очите си."² И би се възрял във вода-

дори нозете на конкубините на императорите са смалявали изкуствено, за да направят от жената произведение на изкуството.

Така смяната на мащаба се оказва другият сигурен начин да бъде "правена" природата на култура: образът на природата е запазен, но приведен в "удобен" размер. И точно тук западната ми представа за хуманизъм се оказва в напрежение: да се постави природата в прокрустово ложе, за моето западно съзнание означава да се коригира Богът; означава липса на Ренесанс. А според Уотс естественият ред в природата, наречен от китайците *ли* (дума, която първоначално е означавала шарки по нефрит, линии по гърво или влакно на мускул), не е строгият ред, доведен до закон в западното мислене. Ето, от тази гледна точка той пък говори за "определен хуманизъм, който много осезателно присъства в тези култури", за разлика от нашите.

Третият начин е да бъде сраствана културата и природата. Няма китайска планина, която да не е проходена от стълби. Влизаш, да кажем, в Благоуханната планина, но влизаш през вход, под арка от изкуствени цветя, а цялата планина е опасана от ограда (поне не ѝ виждаш края). Да се доукраси, и то планинската природа - това като идея ме поразя. У нас или изкуствени цветя, или естествени: представете си един букет от изкуствени и естествени цветя едновременно. Точно както през февруари от Китайската стена виждам следното: голи храсти и изведнъж розичка - една единствена и затова напращаща се. Вглеждам се и схващам, че тя е изкуствена - сякаш в тази гледка някому не е достигало точно цветчето на розата и е "помогнал" на природата по-бързо да цъфне цветето ѝ.

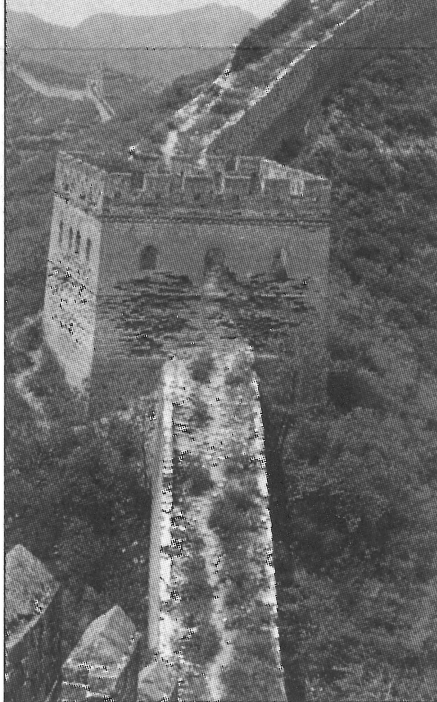
В полите на планината виждам малката горичка с ябълковите гървчета-джуджета, натежали от плод, пред които китайците в захлас се снимат - именно пред постижението на човешката намеса, чудно видоизменила природата, направила нещо "по-съразмерно". И традиционна китайска музика звучи в полите на планината, като че ли музиката на природата също не е достатъчна. Но разбереш ли малко повече за китайската култура, ще знаеш, че най-характерните звуци идват от инструмент гуйцин, наподобяващ течението на водата или шума на вятъра във високата планина (... *прозвънва пак цин седмострунен, сякаш вятърът в скрежни ели* - стих на Лиу Чан'Цин от VIII в.). Т.е., срещаш се с нещо като "артефактите" на самата природа.

После започва изкачване на стъпалата (възтесни, пора-

чина под земята и 5100 км дължина, за пренасяне на вода от планината (ето такива тръби за чешми строят китайците). Започнати са преди около 2500 години.

В Китай не съм видяла руини, нито да е сменено предназначението на някоя древна постройка. Като гледам днешен Пекин как се променя буквално с часове, то древните паметници са действително арматурата на града, която никога няма да се помръдне. Всичко, което стане история в Китай, моментално се съотнася с вечността. На площад "Тянанмън" може да се види как се поддържат древната и новата вечност. Огромният портрет на Председателя Мао, закрепен на първата врата на Забранения град, където е обявен социалистически Китай, се реставрира на определен период от време, така че винаги изглежда като току-що нарисувана, едва ли не по-жив от живите. Винаги съм се чудела как в днешно време признават историческите грешки на Мао Дзъдун и го крстикуват, но портретът му не увяхва дори в буквалния смисъл. Освен това, като доволно симболизиран, часовниците с тиктакащата, махащата за поздрав ръка на Мао, значките и статуетките му се продават на чужденците ведно със старите китайски пари (един китаец историк ми каза, че по време на културната революция бюстът на Мао е бил единственият подарък за всякакви поводи, особено за сватби). Митичният Жълт император и Мао, живото конфуцианство и живият марксизъм - всякакви амалгами може да предложи Китай и всички те умеят да се превръщат в печеливши.

И тук идва най-странната амалгама за мен: между служенето на властта и отшелничеството в природата. Въплъщават я старокитайските поети и изобщо хората на изкуството в древен Китай. У нас си знаем: "Кесаревото кесарю и Божието Богу", но в Китай друго се практикува. Става дума за историята на гържавната администрация, създадена тъкмо в Китай (май не само 5 са откритията на китайците), разпространена като идея в Европа едва през XVIII в., със специално разработената сложна изпитна система *Къдзю* по времето на династия Тан, използвана и в Сун, усъвършенствана при Мин-династията, когато се създава протоколната наука - Ли дзю, продължена и през Цин-династията, та чак до XX век. В изпитите за гържавен чиновник (служебната йерархия достига до 20 степени) изключително място заемат грамотността, учеността и изкуството. Последният и най-труден изпит е бил разговорът със самия император - той е можело да протече така: им-

1 "Богоугодник сред гората чешма за спомен е сградил: порутена е тя - под нея път изворът си е пробил. И весело си той клокочи, извит нагоду по рига - и мъртвий поглед на чешмата не му смущава радостта".

2 Поезия на планините и водите. Старокитайска поезия. С., Стигматс, 2005, 114.

3 Оттегляните се от светски живот мъдrecи от трактата на Конфуций "Ауню"

4 Уотс, А. Културата на контракултурата. С., 2001, 93.

5 Вж. биографиите на старокитайските поети в цит. книга "Поезия на планините и водите".

6 Данните са предоставени от китайското посолство в София.

Доц. д-р Светлана Стойчева от 2000 до 2004 учебна година е лектор по български език и култура в Пекинияския университет за чужди езици. Научните ѝ интереси са модернизъмът в българската литература и култура; критика на съвременната българска литература; история и теория на литературата за деца и юноши; структура и психоанализа на въвебната приказка; динамика на литературата - отношения между масовата, детската и "високата" литература; великата стена на китайския характер.

та.

Противопоставянето на природа и култура в стихотворението на Славейков безспорно съдържа знака на романтизма - въпреки просветителските философски схеми и "справянето" с Природата, западният човек не придобива особена увереност в себе си. Знае се също, че романтизмът обръща погледа на западната култура към Изтока, към ирационализма като светосъществуване; и не би трябвало да се дивим как един европейски модернист чак от XVIII, XIX, XX век прави мост с един старокитайски поет от III, IV, V век. Да си представим, че в учебната програма в училище включат древнокитайска поезия и я нарежат до модернизма - тогава няма да е толкова трудно обяснимо понятието "съзерцание" като възбавяване в неназовимата същност на света, безспорен "патент" на Изтока. Когато в началото на XX в. западната философия обявява *Залега на Европа* (метафората на Освалд Шпенглер) и П. П. Славейков работи върху пейзажните си миниатюри, представям си как от векове, та чак до нас, са заседнали на залез слънце мъдrecите Чан Дзю и Дзие Ни³; сега, потопили крака в бистра планинска река, гледат как слънцето потапя лъчите си едновременно във водата и чая или виното и си мълчат, и не им минава и през ум да правят чешми.

Дотук се оформят следните две съждения: културата е преходна, природата е вечна (западно съждение); културата е вечна, защото следва вечната природа (източно съждение). Изтоковедът Алън Уотс превежда китайското значение на думата природа от иероглифа *дзъ-джан* като "ставащо така, от само себе си"⁴. Според него на природата се гледа като на самозараждащ се жив организъм, без създател, закони и причинно-следствени връзки. Интересно е, че на въпроса ми "Защо?" много често "любезно" повтаряният отговор на китайците е: "Няма защо." От своя страна, те много рядко задават този безсмислен за тях въпрос. Западният монотеизъм и рационализмът като начин на мислене предпоставят "причинител", "сътворител", "моделчик" на природата, който може да бъде творчески имитиран и следван.

Китайската култура е природата, повдигната на постамент - такова определение можем да дадем, когато видим един камък, просто сложен на поставка, едно дръвче в саксия (също вид поставка). Търговците правят пари от това, като продават камъни, и то скъпо, но задължително поставени на постамент (една дървена стойка върши добра работа) - така натурата вече е култура, камъкът е енергия, но и скрито послание - не е важно какво, важно е, че той го "излъчва". В китайския дом няма нито един просто донесен от планината камък. Изобщо всичко, поставено на поставка (сцена), се превръща в изкуство. В западната култура камъкът щеше да бъде дялан, оформян, извайван по вид и подобие на духа на творческия Аз. Целта би била Азът да пребъде през вековете, а не камъкът-природа. С други думи, западният човек се дистанцира от вечната Природа (Бога) и се стреми да я репликира със свои оригинални форми. Китайците се вдават в нея и се стремят да я продължат, да я репликират отвътре, например като създават миниатюрни бонзай, горички с миниатюрни ябълкови дръвчета, които обаче раждат нормален размер плодове, оминатюрняват цели културни паметници и ги "преместват" на друго, по-достъпно място (както са го направили с тибетския храмов комплекс Потала),

ди което и спътват крачките на по-високя - догоре, където на най-последната точка чака не някакъв връх, отбелязан с плоча или няколко струпани камъка, както е у нас, а храм - най-високият културен венец на природата. Там вярващите палят благоволия и се молят, но застанали не пред природния олтар, а пред направения от човешката ръка. Не човекът, а сякаш покривът на храма е разперил поглед към висинето. Просто не е възможно да пропуснеш тези извити като фуния стрехи да излязат от обектива на камерата ти, стремяща се да хване китайската природа.

В седмицата на червените листа през есента, когато за късмет трябва да си занесеш няколко в дома, неизброимо множество се вие нагоре по стълбите - едни слизат, други се качват, но никому не хрумва да напусне стъпалата и да тръгне, накъдето му видят очите. Как да не си помислиш, че за китаец и ритуалът на постъпателното стигане до храма е също толкова важен; или може би китаецът просто не е свикнал да шурмува върховете без път. Но това не го прави повече прогнозируем или повече разбран за западния чужденец - не е толкова лесно за човека, който вижда единствено природа там, където има и толкова култура. Накратко казано, в китайския случай културата (ритуалът) е стъпалото към природата. А червените листа? Тях ги продават в подножието, пресни или хербаризирани - ясно е, че няма да стигнат листата от крайпътните дървета за всички.

Едно друго преживяване в китайската природа-култура. През пролетната ваканция, след китайската лунна Нова година, хиляди хора тръгват през нощта към върха на планината Тайшан (една от петте свещени планини), за да посрещнат изгрева точно на върха. Тук се събират три неща: изток, планина и Конфуций (недалеч се намират мястото, където е живял той). Това са хора от всякаква възраст и социален произход, събират се на групички, плащат си билетите и влизат в сакралната планина. Върви се почти тихо и много се внимава дори с помислите да не се оскверни планината, а и самия себе си. Стъпалата се вият нагоре, разбира се, осветени от прожектори. Китайците намират това преживяване за страховито и смятат, че стълбите са прекалено стръмни в тази планина. Покрай стъпалата, на всички равнища, са сергисите, където търговците продават сувенири и хапване, а някъде миг, преди да започне тялото да зъзне от студ, вече се предлагат под наем и ватенки (като войнишките). Пристигаме още в 3 часа и трябва да тракаме със зъби до изгрева - иначе за какво сме отишли.

Горе буквално няма къде да се стъпи на два крака. На развиделяване виждам: върхът е злат от човешка маса в зелени ватенки, сякаш обрасъл в мъх, и си мисля - сънувам ли, или съм на възстановка на самата революция. Никога през живота си не съм проследявала така промяната на всеки нюанс на небето, в очакване на появата на слънцето. И когато при вида на изгряващото слънце се изтръгва френетичен вик от гърлата на всички, изведнъж разбираш, че в този момент си участник в един голям соларен ритуал и не можеш за нищо на света да се дистанцираш. После научих, че в търсене на най-доброто място за наблюдаване и сливане с изгрева имало дори паднали хора от скалите, но не видели слънцето - не.

Представям си същата тази човешка обща енергия при строежите на великите начинания на Китай. Китайците са научени как да строят заедно - Великата стена, Великия язовир, сега Великата железница до Тибет или пък тунелите - водни канали, достигащи до 110 м дълбо-

ператорът казва стих и кандидатът се трябвало да го продължи. Някои от най-известните днес поети не са успели в изпита.

Биографиите на древните китайски поети са всъщност биографи на тяхното чиновничество. Ако дори и рег не е съхранен от живота им, поне ще е известно дали са се явявали на изпити за висши чиновници или не (както нищо друго не се знае за Джао Гу). Те или са на служба при императора, или като шамани бродят по китайските земи и пишат носталгични произведения, пият вино с приятели - също като тях отшелници; някои стават духовни наставници на по-млади ученици, други учират на път към поредното им чиновничество⁵. Например Тао Хун'Дзин (VI в.) е известен като "императорският съветник от планината", защото даже и като отшелник продължава да служи на императора; Уан Уей (VIII в.) ту живее като отшелник, ту се връща отново на работа в столицата; Лиу Чан'Цин (VIII в.) има стихотворение със следното заглавие: "Пак изпращам придворния чиновник Пей, който е понижен в длъжност и изпратен в Дзиджоу", и т.н.

Стигаме отново до уникална китайска спойка - на социума и природата. Как така конфуцианството като "религия" на държавността се сполява с даоизма, който по същността си има отшелнически характер? Разбира се, конфуцианството и даоизмът като мисловни системи съществено се отличават, но едно и също лице може да има победение и мислене ту на образцов конфуцианец, ту, застанал на пътя (Дао), да възприема света в системата на Лао Дзъ. Старокитайските поети, особено от династия Тан, се оказват тези, които свързват естеството, морала и властта. Властта е силно митологизирана и съответно ритуализирана - императорът е средоточие не само на социални, но и на космически сили, фокус на световния кръговрат, застанал в самия център, което предопределя и пасивната му роля. Огромната административна машина свързва огромната империя (дори административните области отговарят на небесните съзвездия), прави проходими и прочиства каналите в живия организъм на обществото, което, разбира се, е далеч от гражданското общество. То се крепи на моралния договор между императора и народа, според който всеки изпълнява ролята си в този естествен, биологичен организъм.

Традицията на учеността и артистичността на държавния служител продължава и до днес: известна е поезията на Мао Дзъдун; Дън Сяопин и Дзян Дзъмин са били добри калиграфи.

В днешните тестове за държавната администрация преобладават въпросите от логиката и математиката, а не толкова от литературата и древните канонически текстове. През 2006 г. 1160 000 души са се записали за участие на тези изпити, а 530 000 са се явили за 12 700 места (по 40-50 за едно място). Само за работа в дирекция "Културна индустрия" за едно място са се състезавали 700 души⁶ (тук са надминали династията Тан, когато за едно място са се състезавали 100 души). Можем ли да си представим такава конкуренция за място за държавен чиновник у нас, където най-често се мисли, че неуспелият професионалист става администратор. Разбира се, че не можем. Можем ли да си представим у нас подобен авторитет на по-висшестоящия или на учителя например? Не. Така си обяснявам до известна степен и днешното китайско субординирано и просперящо общество. На това място оставям темата отворена.

Светлана Стойчева